

KÖKTÜRK METİNLERİNDE YÖNELME HALİNİN KULLANILDIĞI CÜMLELERDEKİ İŞLEVLERİ

Cevdet ŞANLI*
Kaan YILMAZ**

Özet

Bu çalışmada Köktürk Metinlerinde kullanılan “Yönelme Hali” eki +(K)A ve kullanıldığı cümleler tespit edilerek, bu cümlelerde yönelme halinin hangi işlevlerle, hangi tür fiillerle ve hangi tür yapılarla kullanıldığı örnekleri ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun sonucunda da bugün birçok lehçe ve şivede, Türkiye Türkçesi ağızlarında karşılaştığımız isim hal eklerinin birbirinin yerine kullanılması, ekin çağrıştırdığı fiillerden farklı fiillerle kullanılmasının kökleri Köktürk metinlerinde tanıkları ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca ekin kullanıldığı fiillerden hareketle, sözlük anlamlarının dışında farklı anlamlarda kullanılıp kullanılmadığı da gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Köktürk, yönelme, fiil, bulunma, edat, soyutlama

Giriş

İsimler, söz öbekleri ve cümleler içinde, başka söz, niteleyici ve ögelerle değişik ilişkiler içinde bulunurlar. İşte, varlık ile varlık ve varlık ile eylem ilişkilerinin adlarına, Türkçede isim hal ekleri ve çekim edatları diyoruz. Bu çekim ek ve edatları, bütün diller gibi Türkçenin de başlıca söz yapıstırıcılarıdır. Bunlar, isim-isim, isim-eylem ilişkisini sağlamakta, sözleri bir araya getirmekte kullanılan başlıca ögelerdir. Türkçe, eski devirlerden beri isim çekimini eklerle, edatlarla ve bazen de hem ek hem edatlarla yapmaktadır. (Karaağaç:2009,61)

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin yöneldiği veya yaklaştığı varlığın adı, yaklaşma çekimine girer. Eylemin yönünü gösteren ve yaklaşma ifade eden bu hal, daima ekle yapılır. Bu ekimizin işlevi yaklaşımadır. Bu çekimin ana işlevi olan yaklaşımadan başka, yer, zaman, karşılaştırma, neden, ilgi, gereklilik, görüş vs. gibi işlevleri de vardır. (Karaağaç:2009,66)

Eski Türkçede yönelme hali eki olarak tanımlanan +(k)A ekinin yapısı, fonksiyonu ve eklendiği isimlere kazandırdığı ifadeler için Kemal Eraslan'ın ilgili yazısına bakılabilir. (Eraslan:2000, 67) Ayrıca ekin, Orhun yazıtları esas alınarak sözdiziminde üstlendiği görevlerin ayrıntılı dökümü için Cengiz Alyılmaz tarafından hazırlanmış doktora tezini incelemek gerekir.

Konunun bizim çalışmamızı ilgilendiren kısmı ise ekin, eklendiği isimle bağlandığı fiil arasındaki görev ilişkisidir.

Çalışmamızda Bilge Kağan ve Köl Tigin yazıtları için *Orhon Yazıtları (Tekin:2008)*, Tonyukuk Yazıtı için ise *Orhun Abideleri (Ergin:2000)* adlı eserlerinden faydalandık. Tarama sonucunda tespit edilen örnekler ekin cümledeki işlevlerini göstermek bakımından aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir:

SOYUTLAMA

Soyutlama olarak adlandırdığımız bu durumda ek, yer ve mekan ifadesinden ziyade soyut anlam ifade etmektedir. Mesela: “bu ödke olurtum” ifadesinde “bu zamana hükmettim” anlamı baskındır.

+KA

ilgerü kün tugsıkka birigerü kün ortusuñaru kuurıgaru kün batsıkıña yırıgaru tün ortusuñaru anta içreki bodun koo[p] m[añ]a kör[ür **KT-G2** “İleri(de), gün doğusuna, güneyde gün otasına kadar, geride gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, geride gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, bu (sınırlar) içindeki (bütün) halklar hep **bana** tabidir.”

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye, csanli@sakarya.edu.tr.

** Arş. Grv., Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye.

[tört buluñdaki] bodunug koop baz kılum yağısız kılum koop **maña** körti **KT-D30** “Dört bucaktaki halkları hep **kendime** bağımlı kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım

tört buluñdaki bodunug koop baz kılum yağısız kılum koop **maña** körti **BK-D24** “Dört bucaktaki halkları hep (kendime) tabi kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım. (Bu halkların) hepsi **bana** tabi oldular.”

neñ yılsıg **bodunka** olurmadım **KT-D26** “(Ben) hiç de zengin ve müreffeh (bir) **halk** **üzerine** hükümdar olmadım”

“teñri teg teñride bolmış türük bilge kagan bu **ödke** olurtum **KT-G1** “Tanrı gibi, Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan bu **devirde** (tahta) oturdum”

ilgerü kün **tugsıkka** birigerü kün ortusıñaru kuurıgaru kün **batsıkıña** yırıgaru tün ortusıñaru anta içreki bodun koo[p] m[añ]a kör[ür **KT-G2** “İleri(de), gün **doğusuna**, güneyde gün otasına kadar, geride gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, geride gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, bu (sınırlar) içindeki (bütün) halklar hep bana tabidir.”

+İñ+A

ilgerü kün **tugsıkka** birigerü kün ortusıñaru kuurıgaru kün **batsıkıña** yırıgaru tün ortusıñaru anta içreki bodun koo[p] m[añ]a kör[ür **KT-G2** “İleri(de), gün **doğusuna**, güneyde gün otasına kadar, geride gün **batısına** (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, geride gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, bu (sınırlar) içindeki (bütün) halklar hep bana tabidir.”

küregüñin üçün igidmiş bilge kaganıñın ermiş barmış edgü **eliñe** kentü yañılıg **KT-D23** “İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile bağımsız (ve) müreffeh **devletine** (karşı) kendin hata ettin”

umay teg ögüm katun **kuutuña** inim kül tigin er at bultı **KT-D31** “Umay misali annem Hatun'un **kuu sayesinde**, kardeşim Kül Tigin erkeklik adımı elde etti.”

YÖNELME

+Ø

eçim kagan birle ilgerü yaşıl **ügüz** şantuñ yazıka tegi süledimiz **KT-D17** “Amcam Hakan ile doğuda Sarı Irmağ(a ve) **antung ovasına** kadar sefer ettik”

türk budun k[ılın]ga]lı türk kagan olurgalı şantuñ balıkka **taluy** ögüzke tegmiş yok ermiş **T1-D1** “Türk milleti kılınalı, Türk ka anı oturalı **antung ehrine**, denize ula mı olan yok imi .”

şantuñ balıkka **taluy** ögüzke tegürtim **T1-D2** “ **antung ehrine**, denize ula tırdım.”

+KA

ilgerü şantuñ **yazıka** tegi süledim **KT-G3** “Do uda **antung ovasına** kadar ordu sevk ettim”

taluyka kiçig tegmedim **KT-G3** “**denize** pek az kala durdum”

birigerü **tokuz ersinke** tegi süledim **KT-G3** “güneyde **Dokuz Ersin'e** kadar ordu sevk ettim”

tüpütke kiçig [teg]medim **KT-G3** “**Tibet'e** pek az kala durdum”

kuurıgaru yençü üg[üz] keçe **temir kapıgka** tegi süledim **KT-G4** “batıda nci (Sır Derya) ırma ı(n) geçerek **Demir Kapı'ya** kadar ordu sevk ettim”

bunça **yirke** tegi yorıtdım **KT-G4** “**bunca diyara** kadar (ordularımı) yürüttüm”

neñ neñ sabım erser beñgü **taşka** urtum **KT-G11** “(Söyleyecek) her ne sözüm var ise ebedi **ta a** hâkettim.”

ilgerü kadrkan **yışka** tegi kirü temir **kapıgka** tegi koonturmuş **KT-D2** “Do uda Kingan dağlarına kadar, batıda Demir **Kapı’ya** kadar (halklarını) yerle tirmi ler.”

tabgaç **bodunka** beglik urı oglin kul boltı **KT-D7** “Çin **halkına**, bey olmaya layık erkek evladı kul oldu.”

tabgaçgı begler tabgaç ātin tutupan tabgaç **kaganka** körmiş **KT-D7** “Çinlilerin hizmetindeki (Türk) beyleri, Çin unvanları alarak Çin **hakanına** tabi olmu lar.”

tabgaç **kaganka** ilin törüsin alı birmiş **KT-D8** “Çin **hakanı için** (böylece) fetihler yapmı , ülkeler almı lar.”

ilgerü küün tuğsıkda bükli **kaganka** tegi süleyü birmiş kuurıgaru temir **kapıgka** tegi süleyü birmiş **KT-D8** “Do uda, gün do usunda Bükli **hakanına** kadar sefer edivermi ler, batıda Demir **Kapı’ya** kadar sefer edivermi ler”

ne **kaganka** işig küçüg birür men **KT-D9** “Hangi **hakana** hizmet ediyorum.”

ança tip tabgaç **kaganka** yağı bolmuş **KT-D9** “Böyle deyip Çin **hakanına** dü man olmu ”

kañım **kaganka** başlayı baz kaganıg balbal tikmiş **KT-D16** “Babam **Hakan için** önce ba ımlı **Hakanı** balbal (olarak) dikmi ”

kuurıgaru temir **kapıgka** tegi süledimiz **KT-D17** “batıda Demir **Kapı’ya** kadar sefer ettik”

kuurıgaru keñü **tarmanka** tegi türük bodunug ança koonturtumuz **KT-D21** “Batıda Kengü **Tarman’a** kadar Türk halkını öylece yerle tirdik”

kül tigin yadağın oplayu tegdi oñ totok yurçin yaraklıg eligin tutdı yaraklıgdı **kaganka** ançuladı **KT-D32** “Kül Tigin yaya olarak atılıp hücum etti. Vali Ong’un kayın biraderini, silahlı (iken), el(i) ile yakaladı (ve) silahlı olarak **Hakana** takdim etti”

antag **ödke** ökünüp kül tiginig az erin irtürü ittimiz **KT-D40** “böyle bir zamana üzülüp Kül Tigin’i az (miktarda) er ile ula tırıp gönderdik”

yigirmi kün oluru bu **taşka** bu **tamka** koop yollug tigin bitidim **KT-GD** “Yirmi gün oturup bu **ta a**, bu **duvara** hep Yollug Tigin, (ben) yazdım.”

t[okuz] **ersinke** tegi süledim **BK-K3** “Dokuz **Ersin’e** kadar sefer ettim.”

tüpütke kiçig tegmedim **BK-K3** “**Tibet’e** az kala durdum.”

neñ neñ sabım [ers]er beñgü **taşka** urtum **BK-K8** “(Söyleyecek) her ne sözüm (var) ise (bu) ebedi **ta a** hâkettim.”

[t]ürgiş **kaganka** kızım[in] ertinu ulug törün alı birtim **BK-K9** “Türgi **hakanına** kızımı pek büyük (bir) törenle alıverdim.”

[ilgerü kadrkan **yışka** tegi kirü] temir **kapıgka** tegi koonturmuş **BK-D3, D4** “Do uda Kingan da larına kadar, batıda Demir **Kapı’ya** kadar (halklarını) yerle tirmi ler.”

tabgaç **bodunka** beglik urı oglin kuul kıldı **BK-D7** “(Bu yüzden, Türk halkı) Çin **halkına** bey olmaya layık erkek evladını kul yaptı.”

türük begler türük atin itti tabg[açgı] begler tabg[aç atin tutupan tabgaç **kaganka** körmiş **BK-D7** “Türk beyleri Çin (unvanlarını alarak) Çin **hakanına** tabi olmu lar.”

ilgerü kün **tuğsıkka** bükli [k]aganka tegi süleyü birmiş **BK-D8** “Do uda, gün doğusunda, Bükli **hakanına** kadar sefer edivermi ler.”

ilgerü kün **tuğsıkka** bükli [k]aganka tegi süleyü birmiş **BK-D8** “Do uda, gün do usunda, Bükli **hakanına** kadar sefer edivermi ler.”

tabgaç **kaganka** ilin törüsin alı birmiş **BK-D8** “Çin **hakanı için** (böylece) fetihler yapmı , ülkeler almı lar.”

- kaganlık bodun ertim kaganım kanı ne **kaganka** işig küçüg birür men **BK-D9** “*Hakan sahibi bir halk idim; hakanım nerde? Hangi hakana hizmet ediyorum?*”
- tabgaç **kaganka** yağı bolmuş **BK-D9** “*Çin hakasına dü man olmu .*”
- kañım [**kaganka**] başlayu baz kaganıg balbal tik[miş **BK-D13** “*Babam hakan için (amcam hakan) önce ba ımlı hakani balbal (olarak) dikmi .*”
- kuurıgaru keñü **tarbanka** tegi türük bodunug ança koontur[t]umuz **BK-D18** “*batıda Kengü Tarban’a kadar Türk halkını öylece yerle tirdik.*”
- bir **yılka** tört yolu süñüşdüm **BK-D30** “*Bir yılda dört kez sava tım.*”
- yışka** agdı **BK-D36** “*...dağa tırmandılar.*”
- otuz artukı tört yaşına oguz tezip **tabgaçka** kirti **BK-D36** “*Otuz dört ya ımda O uzlar kaçıp Çin’e gittiler.*”
- t[atabı] bodun tabgaç **kaganka** körti **BK-D39** “*Tatabı halkı Çin hakasına tabi oldu.*”
- çorakka** tegip yolagçı [er]ig [...] keçenke tegi **BK-GD** “*Çorak (arazi)ye varıp öncü askerleri....Keçen’e kadar...*”
- kañ[ım k]agan [ı]t yıl onunç ay altı **otuzka** uça bardı **BK-G10** “*babam hakan köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında vefat etti.*”
- lagzin yıl bişinç ay yiti **otuzka** yog ertürtüm **BK-G10** “*domuz yılının be inci ayının yirmi yedisinde cenaze (törenini) tamamladım.*”
- iç buyruk sebig kül erkin başlayu ulayu buyruk bunça amtı begler kañım **kaganka** ertiñü ertiñü timag kılı **BK-G14** “*Hassa kumandanı Sebi Kül rkin ba ta olmak üzere (bütün) kumandanlar, imdiki bunca beyler babam Hakana pek çok pek çok alkı (ve) övgüde bulundular.*”
- Türk budun **Tabgaçka** körür erti **T1-B1** “*Türk milleti Çine tabi idi.*”
- kanın kodup **tabgaçka** yana içikdi. **T1-B2** “*Hamını bırakıp Çine tekrar teslim oldu.*”
- ögüzke** tüşdi **T1-G9** “*Nehire dü tü.*”
- türk budunug ötüken **yirke** ben özüm bilge tonyukuk ötüken yirig konmuş tiyin eşidip biriyeki budun kurıyakı yırıyakı öñreki budun kelti **T1-G10** “*Türk milletini Ötüken yerine, ben kendim Bilge Tonyukuk Ötüken yerine konmu diye i itip güneydeki millet, batıdaki, kuzeydeki, do udaki millet geldi.*”
- türk budun k[ılın]galı türk kagan olurgalı şantuñ **balıkka** taluy ögüzke tegmiş yok ermiş **T1-D1** “*Türk milleti kılınalı, Türk ka anı oturalı antug ehrine, denize ula mı olan yok imi .*”
- türk budun k[ılın]galı türk kagan olurgalı şantuñ balıkka taluy **ögüzke** tegmiş yok ermiş **T1-D1** “*Türk milleti kılınalı, Türk ka anı oturalı antug ehrine, denize ula mı olan yok imi .*”
- şantuñ **balıkka** taluy ögüzke tegürtim **T1-D2** “*antung ehrine, denize ula tırdım.*”
- şantuñ balıkka taluy **ögüzke** tegürtim **T1-D2** “*antung ehrine, denize ula tırdım.*”
- bolçuka** tañ öntürü tegdimiz **T1-K11** “*Bolçu’ya afak sökerken ula tık.*”
- neke** tezer biz **T2-B3** “*Niye kaçıyoruz?*”
- öküş tiyin **neke** korkur biz **T2-B3** “*Çok diye niye korkuyoruz?*”
- temir **kapıgka** tegi irtimiz **T2-G1** “*Demir kapıya kadar eri tik.*”
- tinsi oğlu aytıgma **tagka** tegmiş idi yok ermiş **T2-G3** “*Tinsi O lu denilen da a ula tı ı hiç yokmu .*”
- iltiriş kagan bilgesin üçün alpın üçü **tabgaçka** yiti yigirmi süñüşdi **kitañka** yiti süñüşdi **oguzka** biş süñüşdi **T2-G5** “*İtiri Ka an bilici oldu u için, cesur oldu u için, Çine kar ı on yedi defa sava tı, Kitaya kar ı yedi defa sava tı, Oğuzka kar ı be defa sava tı.*”

iltiriş kagan bilgesin üçün alpın üçü tabgaçka yiti yigirmi süñüşdi kıta ka yiti süñüşdi oguzka biş süñüşdi anda ayguç[ı] yime ben ök ertim, yağıcısı yime ben ök ertim iltiriş **kaganka** türk böğü **kaganka** türk bilge **kaganka T2-G6** “*Itiri Ka an bilici oldu u için, cesur oldu u için, Çine kar ı on yedi defa sava tı, Kutaya kar ı yedi defa sava tı, O uza kar ı be defa sava tı. Onlarda mü aviri yine bizzat ben idim, kumandanı yine bizzat ben idim. Itiri Kağana, Türk Böğü Kağanına, Türk Bilge Kağanına.*”

neñ yirdeki kaganlık **budunka** büntegi bar erser ne buñı bar erteçi ermiş **T2-D6** “*Herhangi bir yerdeki ka anlı millete böylesi var olsa, ne sıkıntısı mevcut olacak mı ?*”

bu yerde **maña** kul boltı **BK-D36** “*Burada bana kul oldu.*”

sü başı inel kagan tarduş şad barzun tidi bilge tonyukukka **baña** aydı **T1-K7** “*Ordu ba ı nel Ka an, Tardu adı giysin dedi. Bilge Tonyukuk’a, bana öyle dedi.*”

kıyınıg köñlüñçe ay, ben **saña** ne ayayın tidi **T1-K8** “*Cezayı gönüñce söyle, Ben sana ne söyleyeyim dedi.*”

+İñ+A

yırığıru yir bayırkuu **yiriñe** tegi süledim **KT-G4** “*kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar ordu sevk ettim*”

bir kişi yañılsar uguşu bodunu **bişükiñe** tegi kıd maz ermiş **KT-G6** “*bir ki i suç i lese, onun boyu(na), halkı(na) (ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezlermi*”

süçig **sabiña** yemşak **agısıña** arturup üküş türük bodun öltüg **KT-G6** “*(Çin halkının) tatlı sözlerine (ve) yumu ak ipekli kuma larına kanıp, (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün!*”

on ok oğlıñ]a **tatiña** tegi bunı körü biliñ **KT-G12** “*On-Ok o ullarına (ve) yabancılara kadar (herkes bunları görüp ö renin.*”

biziñe yañılukin üçün kaganı ölti **KT-D19** “*bize kar ı hatalı hareket etti inden, hakanları öldü*”

alp er **biziñe** tegmiş erti **KT-D40** “*cesur erler bize hücum etmi ler idi*”

...**tugsıkiña** birigerü kün ortusuñaru kuurığıru kün **batsıkiña** yırığıru tün ortusuñaru anta içreki bodun koop maña körür. **BK-K2** “*...doğusuna, güneyde gün batısına kadar, geride gün batısına kadar, geride gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar bu sınırlar içindeki bütün halklar hep bana tabidir.*”

yırığıru yir bayırkuu **yeriñe** tegi sü[ledim] **BK-K3** “*Kuzeyde Yir Bayırku ülkesine kadar sefer ettim*”

süçig **sabiña** yemşak **agısıña** arturup üküş türük bodun öltüg **BK-K5** “*(Çinlilerin) tatlı sözlerine (ve) yumu ak ipekli kuma larına aldanıp (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün!*”

süçig **sabiña** yemşak **agısıña** arturup üküş türük bodun öltüg **BK-K5** “*(Çinlilerin) tatlı sözlerine (ve) yumu ak ipekli kuma larına aldanıp (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün!*”

ebiñe kirteçi sen **BK-K14** “*evine gireceksin.*”

on ok **oğlıña tatiña** tegi bunı körü biliñ **BK-K15** “*On-Ok oğullarına (ve onlara tabi) yabancılara kadar (herkes) bunu görün.*”

kögmen aşa kırkız **yeriñe** tegi sü[ledimiz] **BK-D15** “*Kö men (da larının) ötesinde Kırgız ülkesine kadar sefer ettik.*”

biziñe yañılukin yazıntukin üçün kaganı ölti **BK-D16** “*bize kar ı hatalı hareket etti inden, hakanları öldü*”

küregüñin üçün igidmiş <bilge> **kaganıña** ermiş bar[mış edgü] eliñe kentü yañıltıg **BK-D19** “*taatsizli in yüzünden, (seni) besleyip doyurmu olan hakanına (ve) ba ımsız müreffeh devletine kendin ihanet ettin.*”

küregüñin üçün igidmiş <bilge> **kaganıña** ermiş bar[mış edgü] **eliñe** kentü yañıltıg **BK-D19** “*taatsizli in yüzünden, (seni) besleyip doyurmu olan hakanına (ve) ba ımsız müreffeh devletine kendin ihanet ettin.*”

yaz ña oguz tapa s'ledinBK-D31 ÖO yölon)lkbahar nda O uzlara do ru sefer
ettim.Ö

t'Yrk bilge kagailiñe bititdim T2-D8 ÖYrk Bilge Kaan'inde yazdördöÖ

+(!)m+A

t'Yr[gi kagan] kōōzōm erti-Ÿ ulug, t'öghuma alō birtimBK-K10 ÖYrgi hakanō(nōn)
kōzōnō pek b'Yy'Yk bir t'srenlama alōverdim.Ö

kšk teye-in türüküme bodunuma kazganu birtimBK-K13 Ö.gşk sincaplarōnō
Türklerime ve halkōma kazanōverdim.Ö

kšk teye-in t'Yr'Yk'Ym'bodunuma kazganu birtim BK-K13 Ö.gşk sincaplarōnō
T'Yrklerime ve halk ma kazanōverdim.Ö

türüküme bodunuma yegin an•a kazganu birtimBK-G10 ÖTürklerime (ve) halkōma
daha iyi bir ekilde Ÿylece kazanōverdim.Ö

t'Yr'Yk'Ym'bodunuma yegin an•a kazganu birtimBK-G10 ÖYrklerime (ve)halk ma
daha iyi bir ekilde Ÿylece kazanōverdim.Ö

anda Ÿtr'Ykagan ma Ÿt'Ynt'YmT1-G5 ÖÖndan sonra ka an ma arz ettim.Ö

sakōndōkagan ma Ÿt'Ynd'YmT1-D7 ÖY'Ynd'Ym, kaanōma arz ettim.Ö

BULUNMA

+(y)A

É biriye adapōt begler r ya tarkat buyruk begler otuz....] oguz begleri bodunō bu
sabōmin edg'Ytiid KT-G1 ÖE sa daki adapōt Beylesoldaki TarkanÖlar (ve) kumandan beyler,
Otuz (TatarÉ) Dokuz Ouz Beyleri (ve) halkō, bu s'zlerimi iyicim.Ö

biriye •ugay yō t'šg'Ylt'Yn yazō koonayin tiskitKT-G6 ÖGüneyde,u ay da larōna (ve)
Tš 'Ylt'Yn ovasōna konayōm dersen...Ö

kur ya k'Yn batsōkdakō sogud ber•iker bukarak budunta nek se-Ÿn ogul tarkan kelti
KT-K13 ÖGeride g'Yn batōsōndaki Ÿlar, ranlōlar (ve) Buharaehri halkōndan General Nek
(ve) O ul Tarkan geldi.

ÖYrk budunug Ÿt'Yken yirke ben Ÿz'Ym bilge tonyukuk Ÿt'Yken yirig kotiyinō e idip
biriye ki budun kurōyakō yōrōyakō Ÿ-reki budun keltiBK-G10 ÖYrk milletini ...t'Yken yerine, ben
kendim Bilge Tonyukuk ...t'Yken yerine kondiyē i itip güneydekimillett, batōdaki, kuzeydeki,
do udaki millet geldi.Ö

t'Yrk budunug Ÿt'Yken yirke ben Ÿz'Ym bilge tonyukuk Ÿt'Yken yirig kotiyinō e idip
biriye ki budunkur yak yōrōyakō Ÿ-reki budun keltiBK-G10 ÖYrk milletini ...t'Yken yerine, ben
kendim Bilge Tonyukuk ...t'Yken yerine kondiyē i itip g'Yneydeki milletbat daki, kuzeydeki,
do udaki millet geldi.Ö

t'Yrk budunug Ÿt'Yken yirke ben Ÿz'Ym bilge tonyukuk Ÿt'Yken yirig kotiyinō e idip
biriye ki budun kurōyakōr yak Ÿ-reki budun keltiT1-G10 ÖYrk milletini ...t'Yken yerine, ben
kendim Bilge Tonyukuk ...t'Yken yerine kondiyē i itip g'Yneydeki millet, batōdaki,kuzeydeki
do udaki millet geldi.Ö

+kA

t'Yr'Yk amtō bodun beglerde kšr'Ygme beglerg'Y ya-ōlta•ōkT-G11 ÖEy) sadōk T'Yrk
halkō (ve) beylerbu devirde(bana) itaat eden beyler, (sizler) mi yanōlacaksōnōz?Ö

ol ödke kuul kuullug bolmōerti KT-D21 Ö devirdekšleler (bile) kšleli olmu idiÖ

k'Yl tigin az yagōzin binip tegdi eki erig sanbalōkka basōkdKT-K8 ÖK'Yl Tigin az
ya ōz (at)ōna binip h'Ycum eki.eri mōzrakladōamura garketti.Ö

k'Yl tigin kōo y lka yiti yegirmike u•dōKT-KD ÖK'Yl Tigin Koyuny l nda, on yedi(nci
g'Yn)de vefat ettiÖ

tokuzunç ay **yeti otuzka** yog ertürtümüz **KT-KD** “*Dokuzuncu ay(ın) yirmi yedi(sin)de yas töreni(ni) tamamladık*”

barkin bedizin bitig taş[in] biçin **yılka** yitiñ ay yiti otuzka koop alkd[ım]ız **KT-KD** “Türbesini, resimlerini-heykellerini (ve) kitabe taşını Maymun **yılında**, yedinci ayın yirmi yedisinde hep bitirdik.”

barkin bedizin bitig taş[in] biçin yılka yitiñ ay yiti **otuzka** koop alkd[ım]ız **KT-KD** “Türbesini, resimlerini-heykellerini (ve) kitabe taşını Maymun yılında, yedinci ayın **yirmi yedisinde** hep bitirdik.”

eçim kagan **olurtukka** özüm tigin erk... **BK-D14** “*Amcam hakan (tahta) oturduğunda ben prens güc(ünde idim?...)*”

teñri yarlıkaduk üçün dört yegirmi **yaşımka** tarduş bodun üze şad olurtum **BK-D15** “Tanrı (öyle) buyurduğu için on dört **yaşım**da Tarduş halkı üzerine Şad oturdum.”

ol **ödke** kuul kuullug küñ küñlög bolmış erti **BK-D18** “*O devirde köleler (bile) köleli olmu idi.*”

+Im+A

yeti yegirmi **yaşıma** tañut tapa süledim **BK-D24** “*On yedi ya imda Tangutlara do ru sefer ettim.*”

eki otuz **yaşıma** tabgaç tapa süledim **BK-D25** “*Yirmi iki ya imda Çin'e do ru sefer ettim.*”

altı otuz **yaşıma** çik bodun kırkız birle yagı boltı **BK-D26** “*Yirmi altı ya imda Çik halkı,*

otuz artukı sekiz **yaşıma** kışın kıta tapa süledim **BK-G2** “*Otuz sekiz ya imda kı in Kıtaylara do ru sefer ettim.*”

kül tigin yiti otuz **yaşına** karluk bodun erür barur erkli yağı bolı **KT-K1** “*Kül Tigin yirmi yedi ya ında (iken) Karluk halkı (serbestçe) hareket eden (bir) dü man oldu*”

Metinlerin taranması sonucunda Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarında +(k)A hal ekinin geçtiği toplam 125 cümle tespit ettik. Ekin bu cümlelerdeki görev dağılımı ayrıntıya girilmeden aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

+(K)A	
Görevi	Kullanım Sayısı
Yönelme	89
Bulunma	24
Soyutlama	9
Eksilteli Kullanım	2
Vasıta	1
Toplam	125

Aşağıdaki tabloda fiillerin yönelme hal ekli isimlerle kaç defa kullanıldığı görülmektedir:

ag-	1	içik-	2	körü bil-	2	tegür-	2
alı bir-	2	ir-	1	kul bol-	2	yağı bol-	4
alk-	1	it-	1	kuullug bol-	2	yañıl-	6
artur-	4	işig küçüg bir-	2	kuul kıl-	1	uçā bar-	1
ay-	3	kazgan-	1	küñlüg bol-	1	ur-	1
balbal tik-	1	kazganu bir-	4	olur-	2	tez-	1
bas-	1	kııd-	1	ökün-	1	timag kıl-	1
basık-	1	kılın-	1	ötün-	2	tüş-	1
bayur er-	1	kir-	2	süle-	13	yog er-	1
biti-	1	koon-	4	süleyü bir-	4	yorıt-	1
bitit-	1	koontur-	4	süñüş-	5		
ebirü bar-	1	kork-	1	şad olur-	1		
er at bul-	1	kör-	6	teg-	9		

Aşağıdaki tabloda ise bu görev dağılımının tespit edildiği örnekler fiiller esas alınarak gösterilmiştir:

yışka	BK-D36
og'luma tabgaç kaganka	BK-K10 KT-D8, KT-KD
biçin yıka yitiñç ay yiti otuzka	KT-D32
süçig sabıña yemşak agısıña	KT-G6, BK-K5 KT-G6, BK-K5
bilge tonyukukka baña saña	T1-K7 T1-K7 T1-K8
kañım kaganka	KT-D16
uka	T1-K3
balıkka	KT-K8
ıka	T1-K3
taşka	KT-GD
türk bilge kagan iliñe	T2-D8
on tünke	T1-K2
kuutiña	KT-D31

tabgaçka kaganka	T1-B2 T1-B2
temir kapıgka tegi	T2-G1
özüm olurtukuma	BK-K9
kaganka	KT-D9, BK-D9
altı yegirmi yaşıña	KT-D31
türüküme bodunuma	BK-K13, BK-G10 BK-K13, BK-G10
bişükiñe tegi	KT-G6
tabgaç iliñe	T1-B1
ebiñe tabgaçka	BK-K14 BK-D36
çugay yış+∅ tögültün yazı+∅	KT-G6, BK-K5 KT-G6, BK-K5
yışka tegi tarmanka tegi temir kapıgka tegi keñü tarbanka tegi	KT-D2 KT-D21 BK-D4 BK-D18
neke	T2-B3
maña kaganka Tabgaçka tabgaç kaganka	KT-D30, BK-D24 BK-D39 T1-B1 KT-D7, BK-D7

tatiña tegi oglıña tatiña tegi	KT-G12 BK-K15
tabgaç bodunka maña	KT-D7 BK-D36
ol ödke	KT-D21, BK-D18
tabgaç bodunka	BK-D7
ol ödke	BK-D18
ödke bodunka	KT-G2 KT-D26
ödke	KT-D40
kaganıma	T1-G5, T1-D7
kırkız yeriñe tegi şantuñ yazıka tegi temir kapıgka tegi tokuz ersinke tegi yazıka tegi yaziña yeti yegirmi yaşıma yir bayırkuu yiriñe tegi eki otuz yaşıma otuz artukı sekiz yaşıma	BK-D15 KT-D17 KT-D17, KT-G4 KT-G3, BK-K3 KT-G3 BK-D31 BK-D24 KT-G4, BK-K3 BK-D25 BK-G2
bükli kaganka tegi kün tugsıka tegi temir kapıgka tegi	KT-D8, BK-D8 BK-D8 KT-D8
bir yılka çaça señünke kitañka oguzka tabgaçka	BK-D30 KT-D32 T2-G5 T2-G5 T2-G5

tört yegirmi yaşımka	KT-G3
taluyka tüpütke biziñe çorakka balıkka taluy ögüzke bolçuka tagka	KT-G3 KT-G3, BK-K3 KT-D40 BK-GD T1-D1 T1-D1 T1-K11 T2-G3
balıkka taluy ögüzke	T1-D2 T1-D2
tabgaç kaganka altı otuz yaşıma yiti otuz yaşıña	KT-D9, BK-D9 BK-D26 KT-K1
biziñe eliñe kaganıña	KT-D19, BK-D16 KT-D23, BK-D19, BK-D19 BK-D19
[i]t yıl onunç ay altı otuzka	BK-G10
kooñ yılka yiti yegirmike	KT-KD
neke	T2-B3
kaganka	BK-G14
ögüzke	T1-G9
tokuzunç ay yeti otuzka	KT-KD
bunça yirke tegi	KT-G4

Çalışmamızın asıl hedefi +(k)A hal ekinin kullanıldığı cümlelerdeki fiillerle ilişkisinin, ekin görevinin belirlenmesinde ne derece etkili olduğuydu. Buna göre söz konusu üç yazıtta geçen +(k)A hal ekli isimlerin kendinden sonra hangi fiillerle kullanıldığını, isim-fiil ilişkisinin isme gelen hal ekinin görevinin belirmesinde bir etkisinin olup olmadığını anlamaya çalıştık. Bilindiği üzere yazıtlarda sınırlı bir dil malzemesiyle karşı karşıya olduğumuzdan burada isim+ek [(k)A]' in sadece yoğun olarak kullanılan bazı fiillerle dikkat çeken ilişkisine dair örnekleri vereceğiz.

+(k)A hal ekli isim 3 cümlede alı bir- “alıvermek” fiiliyle ilişki kurmuş ve her 3 cümlede de birisi adına birisi için ifadesiyle yönelme işlevinde zannettiğimiz kullanışlarda ek ilgi işlevinde kullanılmıştır. “tabgaç **kaganka** ilin törüsin alı birmiş **KT-D8** ” (*Çin hakanı için (böylece) fetihler yapmış, ülkeler almışlar.*) Talat Tekin tarafından bu şekilde Türkiye Türkçesine aktarılan bu cümlelerin (Tabgaç kağanın ilini töresini alıvermiş.) şeklinde aktarılması gerekir.

Ek, **öd** “zaman” kelimesine eklendiği 2 cümlede **kuullug bol-**, 1 cümlede **künlüg bol-** ve 1 cümlede **ökün-** fiilleriyle kullanılmış ve bu cümlelerde bulunma işlevi görmüş; **kul bol-** ve **kuul kıl-** fiilleriyle kullanıldığında ise yönelme işlevi görmüştür. Ancak bu işlev bir yer ve mekan ifadesinden ziyade soyut anlam içermekte olup, eklendiği fiilin “ olur- ” birinci anlamını değil de “hükmetmek” anlamındaki ikinci anlamını çağrıştırmaktadır.

Ekin **öd** ismi ve **olur-** fiiliyle ilişkisi fiilin mecaz anlamda kullanıldığını da göstermiştir. Yazıtları günümüz Türkçesine aktaran araştırmacılar (V. Thomsen, H. N. Orkun, M. Ergin, T. Tekin) buradaki +kA ekini bulunma işleviyle kullanmışlardır. Buna karşılık ekin yönelme işlevi gördüğü, dolayısıyla cümledeki ifadenin bugünün Türkçesine “bu zamana hükümdar oldum” diye aktarılması gerektiği de belirtilmiştir. (İlhan: 2001,175), Hatice Şirin User, Yazıtlar döneminin konusal söz varlığını hazırladığı çalışmasında (H. Ş. User: 2009, 528) **olur-** fiilinin bu cümlede ve başka cümlelerde “tahta çıkmak; hüküm sürmek, hükmetmek” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. Bu görüşlerden faydalanarak biz de cümleyi “zamana hükmettim, zamanı yönettim” şeklinde aktarmanın bir sakıncası olmadığı görüşündeyiz. Böylece konuşan kişinin hükmetme fiilini, zamanı, devri belirtmek yoluyla yapmış olduğu sonucuna varabiliriz.

+kA eki kullanılarak **bodun** kelimesini **olur-** fiiline bağlayan diğer cümlede de fiilin mecaz anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

Ekin, iyelik ekinden sonra kullanılan +A şekliyle, **süçig** ve **sab** isimlerini **artur-** fiiline bağladığı 2 cümlelerin günümüz Türkçesine aktarmalarında fiilin dönüşlü çatıda kullanıldığını görüyoruz. Oysaki yazıtlarda her ne kadar ar- fiili geçmese de Uygur dönemi metinlerinden fiilin bu kökünün varlığını biliyoruz.¹ Durum böyle olunca söz konusu cümlelerin günümüz Türkçesine, fiilin dönüşlü şekli kullanılarak aktarılmasında bir çelişki hissi uyanmaktadır.

süle- fiili esas alındığında +(k)A eki, eklendiği kelimelerde **tegi** edatıyla birlikte kullanılıyorsa **yönelme**, tek başına kullanılıyorsa **bulunma** işlevi göstererek kullanım bakımından bir fark yaratmıştır.

süñüş- fiili esas alındığında “bir yılka... **süñüş-**” **BK-D30**, “çaça señünke **süñüş-**” **KT-D32**, “kita ka **süñüş-**” **T2-G5**, “oguzka... **süñüş-**” **T2-G5** vb. kullanışlarda işteşlik ifade eden fiille olan irtibat, ekin işteş çatıya uygun olmadığı izlenimi vermektedir. Eğer burada bir eksilteli söyleyiş söz konusu değilse, msl.anlam olarak “oğuz adına, kıtayn adına” düşünülmezse burada müşareket, karşılıklık, işteşlik anlamında bir kullanım söz konusudur.

Burada verdiğimiz örneklerden de görüldüğü üzere Orhun yazıtlarının daha doğru bir şekilde anlaşılması ve günümüz Türkçesine aktarılması için metinler üzerinde yapılacak ayrıntılı ve sınırlı gramer çalışmalarının gerekliliği ve önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Kelime ve ek ilişkilerinin tam anlamıyla ortaya konulmasıyla söz diziminin anlamlandırılmasını da kolaylaştıracak olan çalışmalar Eski Türk Yazıtlarının ve diğer tarihi dönem metinlerinin anlaşılmasında ve anlatılmasında önemli bir görevi yerine getirecektir.

¹ Şinasi Tekin, Maytırsimit, Atatürk Üniversitesi Yayınları nu:54, Erzurum 1960, s.351

Kaynakça

ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Sözdizimi*, Erzurum 1994.

BARUTÇU ÖZÖNDER, F.Sema, “*tengri teg tengride bolmu türük bilge kagan ve tengri teg tengri yaratmu türük bilge kagan İbareleri Üzerine*”, TKA 32/1-2 (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan),TKAE Yay. S: 89-95 Ankara 1995

ERASLAN, Kemal, *Eski Türkçede Yönelme (dativ) Hali. Yapı, Fonksiyon ve fadeleri*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 29, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 67-76.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000.

KARAA AÇ, Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2009, s. 61.

NADİR, İlhan, “*Zamana Hükümdar Olmak*”, Türk Dili, S.590, s.175-179, Şubat 2001

ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara, 1987

TEKİN, Şinasi, *Maytrisimit*, Atatürk Üniversitesi Yayınları nu: 54, Erzurum 1960

TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

USER, Hatice Şirin, *Köktürk ve Ötüken Uygur Ka anlı ı Yazıtları Söz Varlı ı ncelemesi*, Kömen Yayınları: 32, Konya, 2009.